

SO'NGI YILLARDA O'ZBEKISTON MINTAQAVIY IQTISODIY SIYOSATINING ASOSIY YO'NALISHLARI

Utkirov Anvar Utkirovich

*Bilim va malakalarni baholash agentligi
Qashqadaryo viloyat bo'limi boshlig'i*

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqa iqtisodiyotini davlat tomonidan tartibga solinishi uning tamoyillari, takomillashtirish usullari va mexanizmlari o'rganilgan.

Абстрактный. В данной статье исследованы государственное регулирование региональной экономики, его принципы, методы и механизмы совершенствования.

Abstract. In this article, state regulation of regional economy, its principles, improvement methods and mechanisms are studied.

Kalit so'zlar: mintaqa, mintaqaviy siyosat, mintaqa iqtisodiyoti, bozor, bojxona.

Ключевые слова: регион, региональная политика, региональная экономика, рынок, таможня.

Key words: region, regional policy, regional economy, market, customs.

O'zbekistonda barqaror va samarali iqtisodiyotni shakllantirish borasida amalga oshirib kelinayotgan islohotlar bugungi kunda o'zining natijalarini namoyon etmoqda. Jumladan, qisqa vaqt ichida iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, aholi daromadlarining o'sishini ta'minlash, samarali tashqi savdo hamda investitsiya jarayonlarini kuchaytirish, qishloq xo'jaligini isloh qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini barqaror rivojlantirish, bank-moliya tizimi faoliyatini mustahkamlashda ahamiyatli yutuqlar qo'lga kiritildi. O'zbekistonning xalqaro iqtisodiy maydondagi nufuzi va mavqei sezilarli darajada va muntazam oshib bormoqda. Bunda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasining puxta ishlab chiqilganligi, iqtisodiy islohotlar maqsadi va vazifalari, amalga oshirish yo'llarining aniq va to'g'ri ko'rsatib berilganligi bosh maqsad yo'lidagi yutuq va marralarning salmoqli bo'lishiga imkon yaratdi. Asosiy qism. Bozor iqtisodiyoti rivojlanib va takomillashib borayotgan sharoitda hududiy mutanosiblikni ta'minlash masalasi muhim iqtisodiy ahamiyat kasb etadi, bunda davlat mutanosiblikni ta'minlashda bevosita va bilosita ishtiroki zarur bo'ladi. Ma'lumki, iqtisodiyotni boshqarishning tartibga solish usulida davlat o'zining ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy mexanizmlari orqali mamlakatda hududiy mutanosiblikni ta'minlashda faol ishtirok etadi.

Davlatning hududiy mutanosiblikni ta'minlashida iqtisodiy mexanizmlari tarkibining asosida moliya siyosati yotadi. Chunki, moliya siyosati - bu davlatning muhim faoliyati hisoblanib, moliyaviy mablag'larni shakllantirish va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini inobatga olgan holda ularni

taqsimlash va samarali foydalanishga qaratilgan iqtisodiy munosabatlarning yig'indisidir. Davlat mazkur munosabatlarni amalga oshirish jarayonida bevosita hududiy mutanosiblikni ta'minlashga alohida e'tibor qaratadi. Ta'kidlash joizki, davlatning moliyaviy siyosati mamlakatni iqtisodiy rivojlantirishni ko'zda tutadigan byudjet, soliq, bojxona va pul-kredit siyosatni o'zida mujassamalashtiradi. Mintaqaviy mutanosiblikni ta'minlashda moliya siyosatining asosiy yo'nalishi sifatida joylarda moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, moliyaviy tizim sohalari o'rtasida qayta taqsimlash va nazoratni amalga oshirish bilan bog'liq moliyaviy munosabatlarni tashkil etishga qaratiladi.

Bundan tashqari, moliyaviy siyosatning asosiy yo'nalishi o'z maqsadiga ko'ra, byudjet, soliq, bojxona va pul-kredit siyosatlarini ham qamrab oladiki, bu davlatning o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarini to'laqonli amalga oshirilishiga bevosita yordam beradi. Jumladan, mamlakatda mintaqaviy mutanosiblikni ta'minlashda byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida byudjet tizimini moliyaviy ta'minlash, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga shart-sharoitlar yaratish, jamiyat a'zolarining kam ta'minlangan qatlamini ijtimoiy himoyalash, mamlakatning moliyaviy barqarorligini qo'llab-quvvatlash kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Mamlakatda iqtisodiyotning shunday bo'g'inlari mavjudki, ular umuman jamiyat uchun zarur, biroq, korxonalar, tashkilot, xususiy tadbirkorlarning moliyaviy holatiga ko'rsatadigan manfaatdorligi to'g'ridan-to'g'ri sezilmaydi. Bular asosan hududiy mutanosiblikni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillardan biri bo'lib ham hisoblanadi. Bularning tarkibiga mamlakatdagi infrastruktura ob'ektlari, xom-ashyo va energetika tarmoqlari, fundamental fanlar kiradi, ular odatda korxonalar, tashkilot va xususiy tadbirkorlarga moddiy foyda keltirmaydi, lekin davlat hisobidan qoplash muddati uzoq bo'lgan katta miqdordagi kapital qo'yilmalarni talab qiladi. Shuning uchun ular to'liq yoki qisman davlat ixtiyoriga beriladi va iqtisodiyotning davlat bo'g'inini tashkil etadi. O'tish davri iqtisodiyotida davlat mulkini yoppasiga keng ko'lamda xususiylashtirilishi natijasida davlat ulushi qat'iy qisqarishi, ma'lum jihatdan, bozor iqtisodiyotining bir shartidir. Biroq shunga qaramay, bu jarayonni uzoq muddatligi hamda xalq xo'jaligini qayta qurishda, tutgan muhim o'rnini hamda davlat tomonidan hududiy mutanosiblikni ta'minlashning bir ulushi sifatida hisobga olgan holda bozor munosabatlari tarkib topgan mamlakatlardagiga qaraganda ayrim muammolar hal etilmay qolayapti. Shu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish joizki, ijtimoiy ne'matlarni ishlab chiqarish va uni taqsimlash davlat bo'g'inining asosiy vazifasi hisoblanadi. Ijtimoiy ne'matlar – bu aholining ma'lum bir guruhlariga yoki butun jamiyatga taqdim etiladigan tovar va xizmatlardan iboratdir. Ularni bo'laklarga bo'lib alohida shaxslarga sotish mumkin emas, chunki buning oqibatida biror bir salbiy oqibatlarining rivojlanib ketishi asosida ushbu ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning yoki xizmatlarning ichki bozordagi tanqisligi kelib chiqishi mumkin. Huquqiy tartib, davlat mudofaasi, atrof muhitni asrash, kommunal xizmatlar, ijtimoiy dasturlar va shu kabilar ham ular tarkibiga

kiradi va davlat tomonidan hududiy mutanosiblikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy ne'matlarda ijtimoiy dasturlar sezilarli o'rin tutadi. Davlat ularni amalga oshirish jarayonida aholiga bepul ta'lim, sog'liqni saqlash, kommunal va boshqa xizmatlarni ko'rsatadi. Bu xizmatlarning ko'pchiligi bo'linishi va bozor tizimi orqali to'liq taqsimlanishi mumkin, lekin jamiyat rivojlanishi uchun bo'lgan ahamiyatini ko'zda tutib, ularni davlat o'z zimmasiga oladi va hududiy mutanosiblikni ta'minlashda asosiy vosita sifatida qaraydi. Shu yo'l bilan davlat iqtisodiyotdagi resurslarni taqsimlanishini muvofiqlashtiradi va daromadlarni qayta taqsimlaydi. Yuqoridagilarning barchasi hududlararo mutanosiblikning bozor mexanizmlarini shakllanishi va rivojlanishida katta yordam beradi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shundan dalolat beradiki, hududlararo mutanosiblikni ta'minlashda bozor mexanizmlari samaradorligini oshirishda davlat quyidagi iqtisodiy vazifalarni bajaradi:

- resurslar taqsimoti ustidan umumiy muvozanatlikni ta'minlanishini monitoring qilish;
- hududlararo transport kommunikatsiyasini shakllantirish;
- infrastrukturani rivojlantirish;
- hududlardagi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlariga teng huquqiy– imtiyozlar berish;

hududiy bozorlarni, umum jihatdan ichki bozordagi ishlab chiqaruvchi-larni boj-ta'rif– siyosati va soliq tizimi orqali himoyalash;

makroiqtisodiy masalalarni (moliyaviy masalalarni, investitsiya masalalarini, turli xil– dasturlarni amalga oshirish va hokazolarni) tartibga solish va hokazo.

Umumiy holda iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning asosiy maqsadi esa quyidagilardan iborat.

1. Iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikka erishish.
2. Bozorni amal qilishi uchun qulay sharoit yaratish.
3. Iqtisodiy o'sishning barqaror darajasini ta'minlash.
4. Iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni boshqarish.
5. Ijtimoiy taraqqiyotni ta'minlash.
6. Ekologik va demografik muammolarni hal etish va boshqalar.

Ushbu maqsadlarga erishish uchun esa davlat tomonidan mamlakat milliy iqtisodiyotiga turli usullar va vositalar orqali aralashuvi talab etiladi. Davlat tomonidan milliy iqtisodiyotga turli uslublar va vositalar orqali aralashuvi ma'lum jihatdan erkin bozor iqtisodiyoti shartlariga to'g'ri kelmasada, iqtisodiyotning ma'lum bir jabhalarida keskin salbiy muammolarning avj olib ketmasligi, hamda iqtisodiy ko'rsatkichlarning barqaror o'sishini ta'minlash uchun muhimdir. O'z navbatida davlatning iqtisodiyotga aralashuvini kamaytirish va iqtisodiy ko'rsatkichlarning barqaror o'sishini ta'minlash uchun iqtisodiyotda tizimli, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning rivojlanishiga, ya'ni jamiyatdagi barcha sub'ektlarning o'zini-o'zi boshqarishi orqali rivojlanishini ta'minlashga katta ahamiyat berish kerak bo'ladi. Bu tizim albatta hududlararo bog'liqlikda bo'lishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda hududlarda faoliyat olib borayotgan barcha korxonalariga ma'lum jihatdan bir xil soliq stavkalari

qo'yilmoqda. Albatta faoliyat olib borayotgan korxonalarining ba'zilari davlat tomonidan amalga oshirilayotgan yirik dasturlarga (investitsion dastur, mahalliy lashtirish dasturi va boshqalarga) kiritilgan bo'lib, ular boshqa korxonalariga nisbatan kamroq soliq to'lashlari yoki umuman soliqlardan ozod etilganliklarini ham ko'rishimiz mumkin. To'g'ri, bu vosita orqali mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab quvvatlash mumkin, lekin ma'lum jihatdan boshqa korxonalar bilan bir xil bo'lmagan sharoitni ichki bozorda yaratilishiga imkon yaratamiz. Shu sababli soliq tizimini yanada takomillashtirish darkordir va bunda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy holatini inobatga olgan holda soliq stavkalari har bir hududdagi tashkilotlar (korxonalar) uchun turli xilda bo'lishiga ahamiyat berish ham maqsadga muvofiqdir deb hisoblaymiz. Bunday soliq tizimini yo'lga qo'yish ishlab chiqarish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sust rivojlangan hududlarda ushbu sohalar sub'ektlarini yanada rag'batlantirishni ta'minlaydi. Bu o'z navbatida ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari past bo'lgan hududlarning iqtisodiy ahvolidan boshqa rivojlangan hududlarning iqtisodiy holatiga yaqinlashishiga imkoniyat yaratadi. Pul-kredit siyosatining asosiy yo'nalishlari inflyatsiyaga keskin kurashish, emissiya –kassa faoliyatini samarali tashkil etish va boshqarish, naqd pulsiz hisob-kitoblar tizimini oqilona tashkil etish va yuritish, naqd pulning bankdan tashqari aylanishiga qarshi kurashish, kreditlash munosabatlarini samarali tashkil etish va tartibga solishga qaratiladi. Bojxona siyosatining asosiy yo'nalishlari sifatida tovarlarning boj va bojsiz olib kirilishi va olib chiqilishining tarifli tizimini takomillashtirish, bojxona organlari faoliyatini samarali tashkil etish, kontrabandaga keskin kurashish masalalarida maydonga chiqadi. Har bir davlat o'z hududi va ichki bozorini bojxona bojlari asosida ma'lum jihatdan himoyalashga harakat qiladi. Chunki bojxona bojlari ishlab chiqaruvchilarni himoyalashdagi eng asosiy vositalardan biri hisoblanadi desak adashmagan bo'lamiz. Bojxona bojlarining ko'tarilishi yoki pasaytirilishi albatta ichki bozordagi iste'mol mollarinin yoki xom-ashyo mahsulotlarining kon'yunkturasidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Bunda ichki bozorda yetishmay qolgan, ya'ni talab darajasini qondira olmayotgan mahsulotlarning bojxona bojlari tushirilishini, aksincha ichki bozordagi mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab quvvatlash va boshqa chet el mahsulotlarining raqobatbardosh bo'lmasligini ta'minlash maqsadida ularning (bojxona bojlarining) ko'tarilishini ta'minlash zarurdir. Davlat tomonidan bojxona bojlarining pasaytirilishida va ko'tarilishida hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy holatlarini inobatga olinishi aynan hududlararo mutanosiblikni ta'minlashdagi asosiy vositalarda biri bo'lib hisoblanadi. Hududlardagi talab va taklif darajalarining holatini inobatga olinishi va shunga e'tibor bergan holda ma'lum hududga import qilinayotgan mahsulotlarning bojxona bojlarini pasaytirish, boshqa hududdagi ishlab chiqaruvchini qo'llab quvvatlash uchun esa bojxona stavkalarini ko'tarish aynan hududlar orasidagi iqtisodiy ko'rsatkichlarni bir biriga yaqinlashishini ta'minlaydi deb o'ylaymiz. Mintaqaviy mutanosiblikni ta'minlashda davlatning aralashuvi bevosita katta miqdordagi mablag'larni talab qiladi. Davlatning valyuta

rezervining kattaligi, uning to'lov qobiliyatning (tashqi qarzlarni to'lash qobiliyatining) yuqoriligi esa albatta mamlakatdan eksport qilinayotgan mahsulotlar va xizmatlar hajmiga bog'liqdir. O'z navbatida bu mahalliy ishlab chiqaruvchilarning mahsulotini eksportga yo'naltirilishini taqazo etadi va davlat tomonidan eksportni rag'batlantirishni talab qiladi. Bularga qo'shimcha ravishda esa respublikamizda tashqi iqtisodiy faoliyatni rag'batlantirishga qaratilgan quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur deb o'ylaymiz. Tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish.

– Tashqi iqtisodiy faoliyatni tartibga solishning notarif yoki ma'muriy tizimini ijobiy– tomonga o'zgartirish yo'llarini ko'rib chiqish. Tarifli tizim samaradorligini har tomonlama tahlil va tadqiq etib, o'zgartirishlar kiritish.

– Eksport va import bojlarni maqsadga muvofiq holda belgilash yo'llarini ko'rib chiqish.

– Eksportni rag'batlantirish va xorijiy sarmoyalarni jalb etishga yo'naltirilgan soliq– mexanizmini takomillashtirish va hokazo.

Mintaqaviy mutanosiblikni ta'minlashda davlatning iqtisodiyotga aralashuvi ma'lum jihatdan salbiy oqibatlarni ham keltirib chiqarishi mumkinligi sababli ko'proq hududiy mutanosiblikni ta'minlashning bozor mexanizmlarini shakllantirishga ko'proq e'tibor qaratish katta ahamiyat kasb etadi. Shuni ta'kidlash joizki, mamlakatda mintaqaviy mutanosiblikni ta'minlashda davlatning tartibga solish mexanizmi muhim iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa o'tish davrini boshidan kechirayotgan mamlakatlarda uning ta'siri yanayam sezilarli bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tartibga solishda sifatli analitik (tahlil) va prognoz ishlanmalarni muhimligini hisobga olgan holda, viloyat iqtisodiyotini tahlil qilishda va prognozlashtirishda tuman-shahar-viloyat sxemasi bo'yicha pastdan yuqoriga tomon xarakatlanishga bag'ishlangan uslubiy yondoshuvlar tavsiya etiladi. Tavsiya qilinayotgan o'tishning asosiy qoidalari bo'lib, davlat manfaatlari ustunligiga rioya etish, barcha turdagi mulk va turli darajalarda xo'jalik yuritish uchun korxonalariga qulay shart-sharoitlarni shakllantirish, mintaqani bir butun, yaxlit sifatida yondoshgan holda, rivojlanishni kompleksligi va mutanosibligini ta'minlash hisoblanadi. Mintaqaviy statistikaning sifati va ob'ektivlik darajasini pastligi hisobga olgan holda, amaliyotda vaziyat, muammo va alohida hududlarni rivojlantirishni prognozlashtirish bo'yicha tadqiqotlarni olib borishda anketa so'rovi usulidan keng foydalanish taklif qilindi.

References

1. Sh. Mirziyoyev. asarlar. 1-jild. milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz Toshkent 2017 yil.
2. Yuldasheva SH.M. Sanoat tarmoqlari texnologiyasi (o'quv qo'llanma) – T.: TDIU 2004. - 304 bet.
3. CHentsov M.O. Texnologiya vajneyshix otrasley promyshlennosti chast 1 i 2, –M.: VSH, 1990.

-
4. Ro'ziev A, Abirqulov Q. O'zbekiston iqtisodiy geografiyasi. – T.: «SHarq», 2001. – 144 bet.
  5. Stat.uz